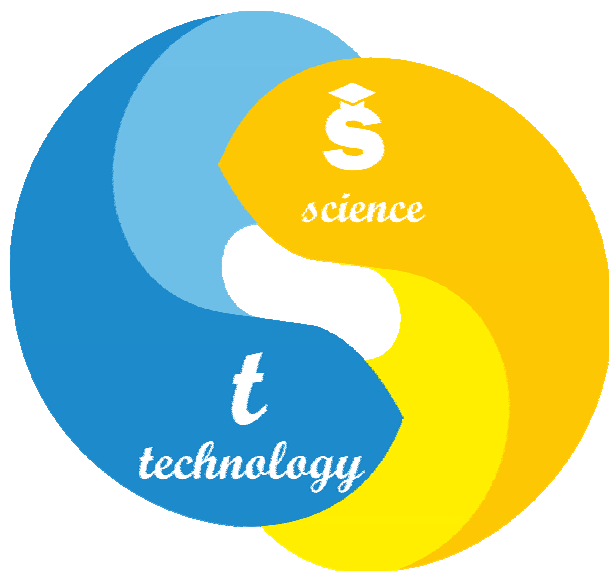

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ І
ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
«ІНСТИТУТ ПРОМИСЛОВИХ ТА БІЗНЕС ТЕХНОЛОГІЙ»**

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

**КАФЕДРИ
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

**Збірник наукових праць
Випуск 5**

Дніпро УДУНТ 2023

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ НАУКИ
І ТЕХНОЛОГІЙ

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ
«ІНСТИТУТ ПРОМИСЛОВИХ ТА БІЗНЕС
ТЕХНОЛОГІЙ»

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

КАФЕДРИ
ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Дніпро УДУНТ 2023

Рекомендовано Вченою радою Українського державного університету науки і технологій: протокол № 2 від 04.10.2023.

В 90 Вчені записки кафедри документознавства та інформаційної діяльності (КДІД): зб. наук. праць. Вип. 5 / ред. кол.: О. В. Михайлюк (голова ред. кол.) та ін. Д.: УДУНТ, 2023. 120 с.

Досліджено питання документознавства, інформаційної діяльності та керування персоналом підприємства в історико-культурному та соціально-комунікативному контекстах, вивчено роботу архівних, бібліотечних, інформаційних тощо установ. Збірник побудовано на матеріалах роботи кафедр гуманітарного та суспільного профілю ННІ «ІПБТ» УДУНТ та інших споріднених ЗВО.

Для документознавців-фахівців, викладачів вищих, середніх спеціальних навчальних закладів, аспірантів та студентів-документознавців.

Редакційна колегія:

д-р іст. наук, проф. **О. В. Михайлюк**

(голова редакційної колегії),

канд. тех. наук **О. В. Іващенко**

канд. філол. наук, доц. **К. А. Прокоф'єва**

(заступник голови редакційної колегії, відповідальний секретар),

канд. пед. наук **О. М. Решетілова**

канд. іст. наук, доц. **С. В. Савченко**

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф. **В. І. Палагута**

(професор кафедри філософії та педагогіки НТУ «Дніпровська політехніка»),

д-р філос. наук, проф. **О. В. Халапсіс**

(завідувач кафедри міжнародних відносин та соціально-гуманітарних дисциплін Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ)

ЗМІСТ

СТАТТІ

- О. П. Лучанінова**
НОВЕ ПЕДАГОГІЧНЕ МИСЛЕННЯ СУЧАСНОГО ВИКЛАДАЧА
ЯК ВИМОГА ЧАСУ 6
- О. О. Федотова**
ОСНОВНІ НАПРЯМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОЇ
НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ 11
- К. А. Прокоф'єва**
ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ СВІТУ 19
- І. М. Безена**
ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ:
СУЧАСНІ АСПЕКТИ ТВОРЕННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ 32
- Н. Г. Мосюкова**
ХРИСТИЯНСЬКІ ЦЕРКВИ ДНІПРОПЕТРОВЩИНИ
В КІНЦІ 40-Х РОКІВ ХХ СТОРІЧЧЯ 40
- К. А. Прокоф'єва, Ю. С. Нікітчук**
ВСТУП ДО ВИВЧЕННЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ ...43
- М. С. Дубов**
ПРАВОВА БАЗА ОРГАНІЗАЦІЇ ЕЛЕКТРОННОГО УРЯДУВАННЯ
В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ ЗАКОНУ «ПРО НАЦІОНАЛЬНУ
ПРОГРАМУ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ») 48
- О. М. Решетілова**
ОСОБЛИВОСТІ МОВИ І СТИЛЮ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКУМЕНТА
В ГАЛУЗІ СУДОЧИНСТВА 53
- І. Ю. Богданова, Я. В. Дорошук, О. С. Шаповал**
ДОКУМЕНТНО-ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВА
КОМУНІКАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ 59
- О. М. Решетілова, А. О. Соломчак**
ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ У КАДРОВОМУ ДІЛОВОДСТВІ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ 66

К. А. Прокоф'єва

(Дніпро)

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ СВІТУ

Аналізуються джерела, що містять історичну та літературну інформацію, у якості цілісного культурного феномену.

Ключові слова: джерелознавство, історія, література, міф, легенда, джерело, протоджерело, методологія, твір, історичний залишок, історична традиція.

Sources containing historical and literary information are analyzed as a whole cultural phenomenon.

Key words: source studies, history, literature, myth, legend, source, proto-source, methodology, work of art, historical remains, historical tradition.

Допоміжними дисциплінами називають галузі знання, які стосуються не безпосередньо вивчення процесу в цілому чи окремого явища, а лише окремих сторін процесів та явищ, але є необхідними для існування та подальшого розвитку науки. Їхня мета – полегшити наукову та практичну працю, вказати де і як шукати потрібні матеріали, як раціонально ними користуватися, як їх доцільніше обробляти, як складати з первинних джерел інформації вторинні.

Джерелознавство є допоміжною дисципліною, яка зосереджена на теорії та методиці вивчення та використання джерел, що мають історичне та (або) літературно-художнє значення. Воно включає в себе виявлення, класифікацію, встановлення автора, місця та часу виникнення джерела, вивчення його достовірності, фактографічної точності та повноти, розробку методів джерелознавчого аналізу. Джерелознавче дослідження передбачає: 1) наявність давніх, середньовічних, новочасних, новітніх історичних та літературних джерел; 2) навички користуватися історичними та літературними джерелами; 3) критичний підхід до вивчення змісту джерел; 4) аналіз історичних та літературних джерел у їх сукупності, взаємозв'язку та взаємодії.

У комплексі джерелознавчих проблем існують теоретичні і прикладні аспекти. Теорія вивчає закономірності утворення історичних джерел і віддзеркалення ними реального історичного процесу, структуру і властивості інформації, що міститься в них, розробляє методику історичного дослідження

як загальну, так і стосовно окремих класів і видів джерел. Теоретичні джерелознавчі проблеми вивчаються на матеріалі письмових джерел, що лежать в основі більшості історичних праць. Прикладне (конкретне) джерелознавство складається з джерелознавства окремих галузей, розділів, періодів, проблем історії. Джерелознавча практика включає діяльність архівів, музеїв і бібліотек по збиранню, зберіганню і опису джерел, публікаційну діяльність і роботу науковців над джерелами в процесі досліджень. Елементи прикладного джерелознавства зустрічаються в повсякденній суспільній практиці (у діловодстві, в криміналістиці, в оцінці будь-якої інформації) [3; 4].

З дисциплінарної точки зору джерелознавство є фундаментальним. Воно відпрацьовує єдині для всіх гуманітарних та суспільних наук знання про історичне джерело, документ, історичну пам'ятку та історичний факт. Джерелознавству притаманні: 1) розуміння джерела як носія інформації; 2) аналіз процесів документного фондоутворення; 3) архівація документів; 4) захист інформації; 5) користування довідковою літературою.

Історичне джерело безпосередньо відображає історичний процес і дає можливість вивчати минуле людського суспільства. Все, що було раніше створено людським суспільством і дійшло до наших днів у вигляді предметів матеріальної культури та пам'яток писемності, дозволяє з'ясувати характер, звичаї, мову народів. Історичні джерела є основою будь-якого історичного дослідження.

Кількість історичних джерел безмежна, але число джерел, що збереглися від різних періодів, неоднакове. Найменше історичних джерел відноситься до первісної епохи. В основному це речові джерела, що вивчаються археологією. Для досліджування історії наступних епох першорядне значення мають письмові джерела [1].

Всі історичні джерела умовно поділяють на групи: 1) письмові; 2) речові; 3) етнографічні; 4) лінгвістичні; 5) усні; 6) кіно-, фоно- і фотоматеріали (технотронні).

Письмові джерела складають найбільшу групу. До її складу входять рукописні (на камені, бересті, пергаменті, папері тощо) і друківані пізніших історичних періодів. Ці джерела розрізняються за:

- походженням (державні, відомчі, громадські, приватні);

- призначенням (законодавчі пам'ятки, статистико-економічні матеріали, юридичні акти, діловодні документи, дипломатична і військова документація, судово-слідчі справи, періодичний друк тощо);

- змістом (тема, засіб її розкриття, структура тексту);

- хронологічно-топографічними межами (історична епоха, період, країна, регіон).

Документальні джерела відображають окремі фактичні події та мають особливу достовірність (акти у формі певних юридичних норм, договори між приватними особами, приватною особою і державою фіксують економічні або політичні операції). Оповідні джерела – літописи, хроніки, історичні повісті передають події в тому вигляді, у якому вони відбилися в свідомості їх авторів. Відомості з оповідних джерел менш достовірні, проте вони є відвертою зв'язною розповіддю про події.

Важливими джерелами є етнографічні, лінгвістичні та усні, що дають дані, відсутні в письмових: про побут, мову, характер, звичаї народу (билини, казки, пісні, прислів'я тощо). Деякі джерела лише умовно належать до тієї або іншої групи. Усні та лінгвістичні джерела можуть існувати у письмовій формі, етнографічні – у речовій. Розвиток суспільства веде до швидкого збільшення різновидів джерел. Винахід і використання аудіо-, фото- кіноапаратів, ЕОМ утворили особливу групу – технотронні матеріали.

До літературних джерел відносять літературні твори, зафіксовані у рукописній чи друкованій формі, твори не літературного характеру, що належать письменникам або їх сучасникам, які пояснюють літературну діяльність, критичні, історико-літературні та теоретико-літературні твори, речі, що стосуються життя та творчості письменників [6]. Їх поділяють на:

1) першоджерела:

- літературні твори в рукописах (чернетка, біловик, рукопис переписувача, машинодрук); першодрук, якщо рукопис не зберігся; друкарські гранки, якщо вони містять не лише коректорську, а й літературну правку;

- листи письменника; листи до нього; листи про нього сучасників, якщо в них йдеться про творчість письменника; автобіографії, щоденники, записники письменників, їх сучасників; стенографічні звіти, аудіо-, кіно-, та телезаписи, зроблені в режимі реального часу під час виступу письменника;

- біографічні документи (свідоцтва, атестати, дипломи, грамоти тощо);

- усні особисті розмови з письменником його сучасниками, що були з ним знайомі, про нього.

2) джерела:

- першоджерела, що доступні у друкованій формі;
- наукові, критичні, історико-літературні роботи про письменника;
- усні бесіди з фахівцями, що вивчають творчість цього письменника;
- листування з ними; доповіді на засіданнях наукових закладів та товариств.

3) посібники:

- бібліографії творів письменника та літератури про нього;
- відлуння його творчості у інших мистецтвах;
- узагальнюючі наукові праці про літературний напрям, у якому працював письменник, національну літературу, до якої він належав, жанр, тему чи образ, що притаманні його творчості;

- матеріальні предмети, пов'язані з його життям та діяльністю (будинки, бібліотека, особисті речі);

- відомості з інших галузей людської діяльності (наприклад, для з'ясування часу подій у «Слові про похід Ігорів» орієнтуються на природні явища: сонячне затемнення, що відбулося перед виступом Новгород-Северської дружини, для цього вживають дані астрономії; особливості поведінки тварин, що зустрічаються на шляху війська, а потім князя, коли він біжить з полону, для цього вивчають дані зоології тощо).

4) протоджерела – писемні чи усні документи з різних галузей знання та діяльності, що безпосередньо чи опосередковано могли бути застосованими письменником під час творчої роботи, наслідки яких наявні у творах (у тексті чи підтекстовому шарі):

- фольклор;
- твори інших авторів;
- міфологічні, релігійні, традиційні уявлення.

Всі писемні джерела існують у вигляді історичних залишків або історичних традицій. До перших відносяться актові джерела, які у вигляді юридичної норми зафіксували державні настанови (закони, укази, регламенти, положення тощо), угоди між державами, державою та приватною особою, матеріали діловодства державних установ, інша документація, що забезпечила нормальне функціонування суспільства [2]. Вони більш точно зображують

дійсність. До других – історичні праці (літописи, хронографи, оповіді), описи подорожей, спомини, щоденники, листи, літературні твори, періодичні друковані видання, інші оповідні джерела, які відбивають історичний факт опосередковано. Вони відтворюють дійсність після того, як осмислили та переосмислили певні факти.

Літературно-художні твори складають історичну традицію відносно до описаних у них подій та явищ. У той же час вони є історичним залишком культурного процесу певної епохи. Історичні та історіографічні твори (джерела та дослідження) також можуть виступати як залишки та традиції. Наприклад, праця Ральфа Голіншеда (1525?–1580) «Хроніки Англії, Шотландії та Ірландії» (1577) з'явилася як дослідження, що базується на цілій низці джерел, тобто – історична традиція. Але більшість з них не збереглася до нашого часу. Тому деякі їх частини виконують сьогодні роль джерела, тобто історичного залишку.

Джерелознавство – це вчення про джерело – феномен культури, який має принципове значення для гуманітарного та суспільного знання. Ці знання допомагають людині, що вирішує власні, конкретні, життєві проблеми – політичні, економічні, професійні, національні, родинні – повернути до їх розв'язання досвід, накопичений людством. Джерелознавство, досліджуючи джерела, створені у часі та просторі, вивчає систему відносин: людина – твір – людина. Ця тріада відбиває загальнолюдський феномен: одна людина спілкується з іншою не безпосередньо, а опосередковано, за допомогою твору, створеного іншою людиною, що відображає її особу, її епоху, її соціальне середовище.

Джерела є продуктами цілеспрямованої людської діяльності, явищами культури. Системне вивчення джерел дозволяє звернутися до всього обсягу культурних творів, які виникли в процесі людської діяльності. Вони відобразили соціальні, психологічні, еколого-географічні, комунікаційно-інформаційні, управлінські тощо аспекти розвитку суспільства і особистості, влади і права, моральності, мотивів і стереотипів людської поведінки. Єдність погляду на все різноманіття творів культури, на їх початковий генетичний функціональний зв'язок з певними моментами історичного процесу дають цілісні джерелознавчі концепції – елементи загального методу пізнання.

Сучасне джерелознавство є особливим методом пізнання. Воно має на меті приріст і систематизацію знань про людину (у всій повноті і цілісності) і суспільство (феномен людства в його тимчасовій і просторовій єдності).

Сучасне джерелознавство розглядає джерело як складне суспільне явище, що відображає реальну дійсність.

Джерелознавство виникло з вироблених емпірично у сфері повсякденного життя суспільства правил визначення достовірності документів. Окремі прийоми критичного аналізу джерел були відомі ще античним історикам (Лукіан, Тацит). В епоху Відродження з науковою критикою стародавніх текстів виступили гуманісти (Л. Валла, У. фон Гуттен та ін.). До 17 ст. відносяться перші спроби створення методики наукового дослідження документів, пов'язані з розвитком дипломатики. Критичне відношення до джерела зустрічається в працях В.М. Татищева. В кінці 18 ст. – 1-й половині 19 ст. працями німецьких учених А.Л. Шлецера, Б.Г. Нібура і Л. Ранке створюється метод історичної критики. Як дисципліна з власним предметом дослідження і специфічною методикою джерелознавство склалося в 2-й половині 19 ст. у працях істориків І.Г. Дройзена і Е. Бернхейма (Німеччина), Ш.В. Ланглуа і Ш. Сеньобоса (Франція), Е. Фрімена (Англія) та ін.

Джерелознавство започаткувалося в межах методології історичного дослідження, оскільки історична наука систематично використовує з метою пізнання історичні джерела. В ході свого становлення джерелознавство узагальнило науково-дослідний і публікаційний (археографічний) досвід, що накопичувався в процесі роботи з літературно-художніми, філософськими, правовими творами в класичній філології, філософській герменевтиці, літературознавстві, лінгвістиці, інших галузях знання. Склалася особлива група дисциплін, що опрацьовує окремі види джерел, – так звані допоміжні історичні дисципліни (палеографія, сфрагістика, дипломатика тощо). Вони допомагають дослідникам правильно читати тексти, ідентифікувати їх, готувати історичні документи до наукового видання і використання.

Джерелознавство традиційно пов'язане з дослідницькою діяльністю історика. Воно довгий час існувало у колі допоміжних історичних дисциплін, і тому подекуди говорять «історичне джерелознавство» та «історичні джерела». Проте на сучасному розвитку суспільства очевидно, що проблеми, фахові для джерелознавства, існують не тільки в історичній науці, а й у набагато ширшому міждисциплінарному дослідницькому просторі. Методи і результати джерелознавства важливі для багатьох галузей знання та практичної діяльності.

Професіонал-гуманітарій будь-якої конкретної спеціалізації повинен володіти теоретико-пізнавальною і практичною системою знань. Вона дозволяє безпосередньо звертатися до першоджерел вивчення проблеми – діловодної документації, графічних, образотворчих, аудіовізуальних джерел, законодавчих актів, літературно-публіцистичних, філософських, релігійних, нормативних, навчальних тощо творів певної епохи. Емпірична розробка джерел – виявлення, опис, публікація, переклад мовами, які доступні для наукового співтовариства – потребують тривалих зусиль. Для більш швидкої зміни професійної орієнтованості джерелознавці розширили міждисциплінарні контакти. Це дозволило використовувати відомості інших наук, гуманітарних і природничих, одержувати з них відносно готові дані для джерелознавчих дослідницьких інтерпретацій.

Вид та тип джерела є соціальною реальністю. В ході дослідження джерело вивчається, аналізується й інтерпретується таким, яким задумав і здійснив його автор. Далі – ширше – таким, яким його, можливо, і не усвідомлювали автор і його сучасники – як явище культури даного часу. Потім, використовуючи методи історичної побудови, виходячи з реальності джерела як частини даної культури, відтворюють її саму. Наприклад, встановивши, як колись створювалися приватноправові документи можна визначити стан правової культури суспільства того часу.

Дослідницька робота починається з виявлення джерел з обраної теми. Необхідно залучати всі без винятку джерела, доступні фахівцю при сучасному стані науки. У великій кількості джерел нового часу, особливо масових, можливе вибіркоче вивчення, за умов репрезентативної (представницької) вибірки. Основним методом вивчення письмових джерел є джерелознавче дослідження. Воно складається з аналізу, що дозволяє виокремлювати з джерел конкретні факти, і синтезу, завданням якого є отримання сукупності фактів з комплексу джерел.

Джерело, як правило, є результатом взаємодії різних аспектів діяльності і переконань людей і вимагає всебічного аналізу. Одне явище відображається в багатьох джерелах, які внаслідок цього необхідно вивчати в сукупності. Починаючи дослідження джерел, фахівець з'ясовує історичні обставини, своєрідність мислення і особливості передачі інформації в епоху, що вивчається. Він має володіти спеціальними знаннями, необхідними для роботи з документами обраного періоду. Аналіз різних видів джерел має свої

особливості. Наприклад, акти досліджуються за допомогою формулярного аналізу, розробленого дипломатикою; документальні джерела досліджуються інакше, ніж оповідні тощо.

Джерелознавчий аналіз (історична критика) складається з двох частин: 1) визначення достовірності джерела (зовнішня або текстологічна критика); 2) з'ясування достовірності відомостей, що містяться в ньому (внутрішня або власне історична критика).

Визначення достовірності складається з вирішення трьох завдань: встановлення тексту, інтерпретація джерела і вивчення його походження.

Встановлення тексту включає:

- прочитання і осмислення тексту, виявлення пізніших приписок і вставок (інтерполяції);

- визначення відношення до оригіналу (якщо це не оригінал, то відновлення історії тексту і первинного авторського оригіналу).

Інтерпретація джерела полягає в:

- з'ясуванні, про що саме повідомляється в ньому (конкретні факти, події, явища);

- тлумаченні прямого та інакомовного значення тексту, розшифровці специфічних висловлювань, метафор, натяків.

Вивчення походження джерела передбачає встановлення:

- імені автора, часу, місця виникнення джерела (атрибуція);

- умов його виникнення.

Дата і місце можуть бути визначені приблизно, за непрямыми ознаками методами палеографії, метрології, дипломатики тощо. Тільки збіг всіх непрямих ознак дозволяє вважати завдання вирішеним. Атрибуція за непрямыми ознаками (зміст, мова, стиль, почерк) завжди ненадійна і є робочою гіпотезою до її документального підтвердження.

У першій частині дослідження фахівець може зробити висновки про достовірність або підробленість джерела. Методи подальшого аналізу залежать від характеру інформації, що міститься в джерелі. Документальні джерела (законодавчі пам'ятки, акти) в цілому не потребують доказу достовірності. Проте в них можуть міститися окремі частини оповідного характеру (преамбули, історичні передмови), які піддаються внутрішній критиці. Встановивши достовірність документального джерела, дослідник розкриває

його суспільний зміст, вивчає конкретні умови та історію виникнення, витягує з документа відомості, що потрапили в нього незалежно від волі укладача.

З'ясування достовірності оповідних джерел (літописи, мемуари, публіцистика тощо) складається з трьох завдань:

- з'ясування умов, в яких виникла інформація;
- розкриття інтересів автора;
- перевірка конкретних відомостей.

Якщо джерело є повідомленням учасника або живого свідка подій, то з'ясовуються обставини, в яких він знаходився при спостереженні, можливості, які він мав для відтворення історичної дійсності. Якщо автор повідомляє відомості про подію, очевидцем якої не був, то встановлюються джерела запозичення, ступінь повноти і точність їх передачі.

Після вивчення всієї сукупності джерел, використаних в оповідному творі, з'ясовується його достовірність. Класові і політичні позиції автора, особисті симпатії і антипатії впливають на об'єктивність свідчення. Тенденційність джерела може виявлятися відкрито або завуальовано (загальний тон, характеристики, умовчання про відомі факти тощо).

При перевірці конкретних відомостей джерела користуються методами логічно-сислового аналізу і зіставлення. Важливо з'ясувати, чи немає в аналізованому творі внутрішніх суперечностей або суперечностей з повідомленнями інших джерел; якщо є – встановити їх причини. Збіг фактів в різних джерелах, що виникли незалежно одне від іншого, свідчить про достовірність; збіг у всіх деталях припускає запозичення. У результаті другої частини аналізу дослідник зможе визнати свідчення джерела за достовірні, вірогідні або відкинути їх.

Дослідивши всі необхідні джерела, фахівець приступає до джерелознавчого синтезу (синтетичної критики). В процесі синтезу узагальнюються одержані раніше дані, джерела зіставляються по мірі їх достовірності і повноти, з'ясовується зв'язок між ними. Встановивши всю суму фактів, що відносяться до теми дослідження, фахівець визначає відсутні ланки, які може реконструювати за допомогою наукової гіпотези.

Народам архаїчної культури міф замінював історичні джерела. Він вирішував завдання історії як способу пізнання навколишнього світу. Зв'язок історичного і міфологічного начал наявний в космологічних і ранніх

історичних текстах. Вони організовувалися у вигляді серії питань і відповідей, що вичерпують тему (у космологічних текстах, наприклад, склад всесвіту).

Ранні історичні тексти наслідували цю традицію. Показовим є зачин «Повісті временних літ» (1110-ті): «... Откуда есть пошла русская земля. Кто в Киеве начал первее княжити и откуда русская земля стала есть». Ранній історичний опис будується як питання, відповіді на які можна знайти, виконуючи операції над текстом. Пошук «історичної» відповіді продовжує процедуру «запитання», що прийшла з ритуалів, які зберігають і забезпечують космологічні тексти.

Раціоналістично інтерпретує міфи в своїх працях Геродот (490?–425? до н.е.), зворотні висновки робить Фукидід (460?–400). Наслідком композиції «питання-відповідь» є діалоги в ранніх історичних описах. Геродот використовував їх для показу подій, свідком яких не був і про які йому не могли розповісти очевидці. Розчленування такого тексту задається описом подій, які відповідають хронологічним відрізнякам з неодмінною вказівкою начала – акту творіння. Опис послідовної організації всесвіту подається в напрямі «ззовні → всередину» у вигляді операцій, що породжують перехід від одного етапу творіння до наступного.

Відбувається сходження від космологічного і божественного до «історичного» і людського: останній представник космологічного ряду поєднується з першим представником історичного ряду. На стику виявляється культурний герой, що облаштовує космос у земному масштабі. Ним встановлюються норми і правила соціальної поведінки, шлюбні відносини для членів даного колективу й історичні схеми родинності.

Час і простір ранніх історичних описів продовжували міфопоетичну традицію. Автори дотримувалися циклічного тлумачення часу, лише «розпрямляли» останній цикл. Це виявлялося в складанні списків, впорядкованих щодо обраної хронології. Такі залишки старогрецького літопису збережені «Палермським каменем» (25 ст. до н. е.), Ассирійські літми (списки епонімів 12 – 7 ст.ст. до н. е.), старокитайські історії царств, династії, аннали, родові таблички з іменами предків і датами їхнього життя (1027–249 до н. е; чжоуській період). Індійська генеалогічна традиція починається з канонічних текстів індуїзму – пуран (сер. I тис. до н. е. – друга пол. I тис.) і квазіісторичних текстів «ітіхаса» («історія»). Вони є списками подій, за якими можна відновити локальну історію. Тимчасова лакуна між епохами творіння та

першопредків і останніми трьома-чотирма століттями в цих творах заповнена міфологічним матеріалом.

У античній ранній історичній традиції також є списки, що співвідносяться з тимчасовою віссю. Серед них найбільш відомі:

- нечувана історія Коринфа в генеалогічних поемах Евмела «Коринтіака» (12 – 7 ст.ст. до н. е.);

- спроба зв'язати суперечливі епічні оповіді про богів в єдину генеалогію в «Теогонії» Гесиода (9 – 8 ст.ст. до н. е.);

- порічні офіційні записи, «Генеалогії» одного з останніх логографів Гекалея Мілетського (546–480 до н. е.).

Автори ранніх історичних описів, створюючи історію міст, держав, династій, цивілізацій, використовували точки відліку, що перейшли з космологій: народження, зростання, деградація, смерть. У їхніх працях описи царств і воєн виступають історичним аналогом космологічних конфліктів. Заснування міста – традиційний початок ранніх історичних описів (наприклад, Риму у Тіта Лівія). Він поєднує міф і історію, відображаючи тему космологічного творіння. Родоначалники історичної традиції, реальність яких сумнівна – Рем і Ромул у римлян, Лях, Чех, Крак, Кий у слов'ян, – у однаковій мірі відносяться до міфу й до історії.

Вчинки таких персонажів детерміновані волею учасників космологічної дії (що продовжує середньовічна провіденціалістична традиція). Напрямок руху історії виявляється низхідним по аналогії з найбільшою сакральністю «начала» – акту творіння в космогонічній схемі, де тільки що створений всесвіт виявляв абсолютну цілісність і гармонію. В уявленнях про чотири доби перша вважалася золотою, а остання – залізною, найгіршою і безнадійнішою («Праці і дні» Гесиода).

Подальший розвиток джерел пов'язаний з розмежування міфу і «історичного» переказу (легенди). «Історичні» перекази є контамінацією подій за участі людей – носіїв даної традиції, з подіями, що охоплюються актуальною пам'яттю колективу. Її складають: власна пам'ять оповідача, пам'ять попередніх поколінь (для неписьменних традицій не більш ніж сім), генеалогічні схеми тощо. За межами періоду актуальної пам'яті все минуле не диференціюється в тимчасовій площині: більша або менша віддаленість подій від оповідача не має значення. Причому «історичними» визнаються тільки

«свої» перекази, подібні ж наративи сусіднього племені вважаються міфологією.

Міф і легенда в доісторичному суспільстві слугують повідомленнями про істинні події. Різниця між ними в тимчасовій дистанції. Міф відноситься до далекого минулого, коли світ виглядав інакше, ніж тепер. Легенда має справу з історичними персонажами, певним місцем і плем'ям, заснована на подіях насущної ритуальної або соціальної значущості.

Міфологічні основи якнайдавнішої оповідної літератури не викликають сумнівів. «Проміжні» жанри – спогад, хронікальні замітки, свідчення, розповіді про походження – безпосередньо примикають до історичних описів, але витокami сходять до міфопоетичної традиції. Широке включення в історичне оповідання фольклорного (казкового) матеріалу характерне працям логографів і Геродота. Римська історична традиція, пов'язана з похвалою при похоронному обряді, продовжується у вигляді життєпису покійного. Такі описи включають постійні повідомлення про затьмарення, землетруси, втручання випадку, обставини.

Історичні умови, в яких склалися епічні традиції, з часом змінювалися. Тому в текстах співвідношення міфологічного й історичного матеріалу і світогляду різне. Суцільно міфологізовані старі індійські епічні поеми «Махабхарата» (сер. I тис.), «Рамаяна» (2 ст.), авторство яких не встановлено, але приписується поетам В'ясі та Вальміці; пурани протистоять середньовічним «історизованим» іспанській «Пісні про мого Сида» (12 ст.) або ісландським і скандинавським родовим сагам. На міфі, з одного боку, і на історичних текстах – з іншого, засновані агіографічні легенди. Самостійним соціальним феноменом є процеси «історизації» легенд і «міфологізації» історичних текстів, до біографій реальних історичних осіб.

У I тис. до н. е. у широкого кола народів від Середземномор'я до Тихого океану формувалися класове суспільство і держави. Це спричинило кризу міфопоетичних начал, які в їх традиційній формі не могли пояснити нові життєві явища, що виникали. Потрібні були інші способи опису, які включили б ці нові явища. Відбувся якісний перехід від космологічних і квазіісторичних текстів, що орієнтувалися на етіологічні міфи, до історичного бачення світу. Спочатку воно лише частково відділяється від міфологічного, використовує традиційну поетику (форму викладу, некритичність). Проте в новому –

історичному – баченні світу оцінка результату дається з урахуванням процесів, що його викликали.

У перших власне історичних творах міфу знаходиться місце, але він вже не виконує визначальної ролі в загальній концепції, стає епізодом, деталлю, елементом стилю. Історичний погляд «віддаляється» від сфери сакрального. Космогонічна схема переноситься на діяння людини, які раніше не заслуговували особливої уваги. Такі роботи старогрецького логографа Гелланіка (485?–400? до н. е.) з його хронологічною схемою загальної історії низки різних країн, «Ши-цзі» («Історичні записки») Сима Цянь (145?–90? до н.е.) – перша зведена історія Китаю, історія Пелопоннеської війни Фукидіда.

Потім історичний погляд стає альтернативним міфологічному [5]. Виникає історичність – усвідомлення хронологічного руху, змін навколишньої дійсності, безповоротності минулого, але відчутної залежності від нього теперішнього і майбутнього. Відособленню історії від міфу сприяла видозміна релігійної традиції. Сакральний правитель, цар-жрець, втрачав космологічні зв'язки і робився спадковим вождем, тобто включався в конкретні історичні відносини. Потім відбулася «декосмізація» Бога. Християнська міфологія помістила цю фігуру в історичний час, наполягаючи на тому, що Ісус Христос, постраждав від Понтія Пілата в I столітті нової – християнської – ери.

Нарешті, історичний погляд повністю заперечує міфологічний. Людина живе не у сфері міфу і космогонії, які здійснюють циклічні маневри, а в «лінійній» історії, що розвивається незворотно. Історія трансформувалася в спосіб осмислення людських діянь у минулому. Оформилися поняття причини і наслідку, поєднані з ідеєю руху в часі. Це зробило історію науковою дисципліною, історизм – світоглядом, згідно з якими причинно-наслідкові зв'язки детермінують буття соціуму й окремих колективів і осіб у ньому.

Не підлягають сумніву суверенність історії і міфу, історизму і міфопоетичного світогляду. Проте, стверджуючи про незалежність історії і міфу, не можна заперечувати їх глибинні генетичні зв'язки. Епохи з розвиненою історичною традицією за допомогою сукупності міфологічних описів моделюють історичний матеріал, який потребує осмислення. Це дозволяє виявити семантично приховані важливі стимули, підтексти, контекст, взаємозв'язки та аналогії, що визначають розвиток даної культури, а також саму історичну реальність, яка створюється й усвідомлюється носіями цієї

традиції. Співвідношення міфологічності в історії й історичності в міфі важливі і актуальні для будь-якої епохи: у історичних і історіографічних джерелах можуть міститися – не завжди через авторський намір – апробовані міфологічні схеми. Можна говорити про стійку міфоісторичну (міфоісторіософську) традицію і про її проникнення в матеріал «нового» рівня – у твори, написані на історичній основі.

Бібліографія

1. Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвід. наук. зб. / Ред. Г.В. Боряк; НАН України. К., 1999-2007. Вип. 1-9.
2. Дослідження діловодства та документообігу в установі: етапи, принципи, методи / Савченко С.В., Ткач Л.М., Прокоф'єва К.А., Вітер В.О. // Вісник ПДАБА. Дніпропетровськ. 2015. № 3. С. 66-73.
3. Історичне джерелознавство: підруч. для студ. іст. спец. вищ. навч. закл. / Я.С. Калакура та ін. К., 2003.
4. Калакура Я.С. Джерелознавство історичне // Енциклопедія сучасної України / Співгол. ред. кол.: І.М. Дзюба, А.І. Жуковський. Т. 7. Г – Ді. К., 2001. С. 520-521.
5. Савченко С. Историография как форма ложных воспоминаний // Докса. 2017. № 1 (27). С. 31-43.
6. Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія: зб. наук. пр. / Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. К., 2004-2007. Т. 1-3.

Надійшло до редколегії 31.03.2023, прорецензовано та рекомендовано до друку проф. Михайлюком О.В.

УДК 371.671.11:37.022+94(09)

І. М. Безена
(Дніпро)

ШКІЛЬНИЙ ПІДРУЧНИК З ІСТОРІЇ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ТВОРЕННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ

Розглядається створення об'єктивних і толерантних підручників, які б, впроваджували новітні виховні та дидактичні технології, сприяли підвищенню інтересу молоді до вивчення вітчизняної та світової історії в контексті освітньої концепції «Нова українська школа».

Ключові слова: «Нова українська школа», підручник для школи, експертиза, навчальні програми, державні стандарти, компетенції, гуманітарна освіта, особистість, зміст освіти, поняття, сталий розвиток.

Наукове видання

ВЧЕНІ ЗАПИСКИ

**кафедри документознавства та інформаційної діяльності
(КДІД)**

ННІ «ІПБТ» УДУНТ

Збірник наукових праць

Випуск 5

Підписано до друку 30.10.2023. Формат 60x84 1/16. Папір друк. Друк плоский. Облік.-вид. арк. 6,2. Умов. друк. арк. 6,34. Замовлення № 120

Навчально-науковий інститут
«Інститут промислових та бізнес технологій»
Українського державного університету науки і технологій
49005, м. Дніпро, пр. Гагаріна, 4

Кафедра документознавства та інформаційної діяльності УДУНТ